

פרק א' - מבוא: הקונפליקט היהודי-ערבי בארץ-ישראל ערב החלטת

האוי"ם על חלוקת הארץ ב - 29.11.1947 ולאחריה

ב - 29 בנובמבר 1947 המליצה העצרת הכללית של האומות המאוחדות על פתרון בעיית "פלסטין" באמצעות חלוקת הארץ לשתי מדינות עצמאיות: יהודית וערבית. החלטה זו, שבאה לאחר תקופה ארוכה של התרוצצויות במסדרונות פוליטיים רבים ושונים, בבירות שונות על פני ארבע יבשות, סיימה 30 שנות מנדט בריטי בארץ-ישראל. סיום זה הותיר את כל הנוגעים בדבר ברגשות מעורבים ביותר, ואת היחסים בין היהודים והערבים על סף "נקודת רתיחה" חסרת תקדים בחומרתה. את הדיון בגורמי הסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל ניתן לקיים בשלוש רמות, שהם שלושה היבטים שונים:

- א. הרמה הבינלאומית: הקהיליה הבינלאומית והתייחסויותיה למקרה הארץ-ישראלי.
- ב. הרמה הרעיונית: הקונפליקט המתמשך בין שתי התנועות הלאומיות וגילוייו לאורך השנים.
- ג. רמת יחסי היום-יום בין אנשים וישובים, בני שני העמים, על רקע הניגודים היסודיים המתמשכים.

מטבע הדברים קרה, לאורך ההיסטוריה, שמאורעות, פגישות וגם אירועים מלחמתיים שונים התרחשו באופן שהיבטים שונים של הסכסוך נכרכו אלו באלו וכך, מן הסתם, יתוארו גם בהמשך, כי קשה, ולא תמיד אפשרי הוא להפריד ביניהם.

החלטת ה"חלוקה" האמורה של האוי"ם מצאה את שני העמים, יושבי הארץ, בעמדות מנוגדות תכלית הניגוד, כמובן, מתוך נקודות מוצא שונות לחלוטין זו מזו: מעבר מזה של המתרס עמד הישוב היהודי, בהנהגת הסוכנות היהודית ומוסדותיה, עם דוד בן-גוריון בראשם, אשר קיבלו את החלטת האוי"ם כמות שהיא, כולל גילויי השמחה הכללית, הזכורים מאז ליל ההחלטה באוי"ם, בבתים ובחוצות, לעומת ההכרזה המיידית של מנהיגי הפלסטינים ובראשם המופתי, חאגי אמין

אל-חסייני, על התנגדותם הנחרצת לכל הסדר, אשר יעביר את השליטה על חלק מן הארץ לגורם נוסף מבלעדיהם.

למיטב ידיעתנו טרם נכתב המחקר המקיף והכולל, האמור לנתח בהרחבה וביסודיות את שורשיהם העמוקים ביותר של ההבדלים הקיצוניים כל-כך שבין שתי החברות - היהודית והערבית - אשר הביאו לכך, שהחלטת האו"ם בדבר חלוקת הארץ ב - 29.11.47 התקבלה ע"י שתיהן בצורות שונות כל-כך.

לא זה המקום לכך, ולכן נסתפק, אולי, הפעם, בהערה-השערה, שאחת הסיבות המרכזיות לניגוד הקוטבי שבין שתי החברות, הערבית והיהודית בארץ-ישראל, היא התיאוריה האומרת, שבעוד שהחברה הערבית בארץ-ישראל ראשיתה - מאות שנים קודם לכן, לאתר כיבוש הארץ ע"י החיליפות המוסלמית, ולפיכך אין כול ספק, בעיני הערבים, שבמחצית המאה הנוכחית נחשבה לאוכלוסייה ה"מקומית" הוותיקה של פלסטין, הרי לעומתה, החברה היהודית המתחדשת של ארץ-ישראל נחשבה בעיני היהודים, לקהילת עולים, מבחינה היסטורית, עתיקת שורשים, אך פיזית, בשטח, חדשה ביותר, יחסית, חדורת שאיפות לאומיות ואנרגיות פנימיות בעלות להט ועוצמות שלא היו מוכרות כלל בחבל ארץ זה, שנחשב משך מאות שנים לאזור כמעט שכוח אל, אי-שם בין מדבריות ערב לבין חופי הים התיכון, יחסית - דליל באוכלוסין ומרובה ביצות ושממה, שכל קסמו - בעברו.

משה שמיר, סופר ומחזאי, בן דור הפלמ"ח (לשעבר איש תנועת "השומר הצעיר", חבר הנהגתה הראשית ומי שהיה חבר קיבוץ משמר-העמק, שעבר, לאחר מלחמת ששת הימים, מהפך אידיאולוגי אישי, וכיהן כחבר הכנסת התשיעית מטעם ה"ליכוד", ממייסדי התנועות "נאמני ארץ-ישראל", "ארץ-ישראל השלימה" ו"התחייה"),¹ כתב בסוף שנות השישים ספר אישי, מנקודת ראותו המסוימת כלפי העניין, ובו הוא מתאר:

ככה מצאו ראשוני המתישבים היהודיים את הארץ לפני מאה שנה - פינה עלובה ומוזנחת, קרן זוית נדחה, חבל - ארץ נטול זהות, שהוא סניף לסניף של סניף של אימפריה רחבת ידיים.²

התרבות הפוליטית שהביאו איתם המהגרים זה מקרוב באו מארצות אירופה השונות, הן מן המזרח והן מן המערב, בניגוד טוטאלי לזו של תושבי המחוזות הדרומיים של האימפריה

¹ ראה: יעקב שביט, יעקב גולדשטיין וחיים באר, לקסיקון האישים של ארץ-ישראל, 1799 - 1948, עם עובד, תל אביב, 1983, עמ' 497.
² ראה: משה שמיר, חיי עם ישמעאל, ספרית מעריב, תל-אביב, 1968, עמ' 121. (להלן: שמיר).

העות'מאנית השוקעת (הלא היא פלסטין), נשאה בחובה תודעה פוליטית ולאומית מפותחת ביותר, של מי שהשתייכו במשך דורות לא מועטים, לחלקים המובילים, הותוססים והמתסיסים והיותר אקטיביים של האוכלוסיות בקרבן פעלו בכל ארצות מושבותיהם. את לאומיותם וציונותם של היהודים ניתן ברנד לואיס:

היהודים הם עם רב-המצאות. מעריציהם הנלהבים ביותר וגם מוציאי דיבתם מייחסים להם את המצאות רעיונות הקפיטליזם והקומוניזם, הנצרות והאסלאם; אך הם לא המציאו את הציונות הפוליטית, שהיא בחלקה תגובה יהודית למגע עם הלאומיות של מרכז אירופה ומזרחה, ובחלקה ניסיון למתן תשובה לצרכי היהודים... חלומותיהם ומטרותיהם של הציונים יתמקדו בעיקר בשני דברים - בלשון העברית ובארץ-ישראל; כלומר, בלשון שהיהודים לא דיברו, ובארץ שבה לא חיו. אך היו אלה לשון-הקודש וארץ-הקודש, ושתייהן קודשו על-ידי התנייד, לבו של הקיסר - היהודי.³

סוד בלוי הוא, שהייתה זו דווקא פעילותה היותר ויותר ניכרת של התנועה הציונית, חולמיה ומגשימיה, אשר גרמה, בדיעבד, להתעוררות הלאומית שכנגד, בקרב התושבים הערבים בארץ-ישראל, אשר ראו לנגד עיניהם את תחילת הגשמתו של החזון הציוני, בד בבד עם השינויים הדמוגרפיים שחלו, אט אט, באוכלוסיית הארץ, בבעלות על אדמותיה ובנופיה. יוסי מלמן, עיתונאי וסופר, מחדד עוד יותר את הבעיה:

למעשה אפשר לומר, כי רוב ההנהגה הציונית לקתה בראשית המאה העשרים בעיוורון והתכחשה לעובדה, שגם הערבים יכולים להיות בעלי שאיפות לאומיות. מאכזב להיווכח שדווקא מנהיגי הציונות, שהאמינו בכותם של רעיונות יכולים להניע את הערבים ולעורר בהם תקוות לאומיות. ואולם הקושי להבחין בשאיפות הלאומיות של הזולת לא היה נחלת הציונים בלבד, אלא היה משותף לשני הצדדים.

בשנים 1881 - 1882, בעת ש"חובבי-ציון" התכנסו לפנישותיהם הראשונות במזרח אירופה, נוסדו בבריות, בקהיר, בדמשק ובבגדד אגודות ערביות, ששאפו גם הן לתחייה לאומית. זהו, אפוא, לב העניין... שתי התנועות הלאומיות הופיעו על מפת ההיסטוריה כמעט בעת ובעונה אחת. שתיהן הושפעו מעלית הלאומיות האירופית במאה ה - 19, ונגזר עליהן להילחם זו בזו ללא לאות. גם כאשר היה המפעל הציוני בעיצומו, התעקשו ראשי הקהילה הערבית בפלשתינה לא לקרוא לתופעה בשמה. הם טיפחו תקווה, שמה שקם ונהיה לנגד עיניהם אינו תחיה לאומית של עם, אלא עליה לרגל יהודית או תנועת תיירות. זו הייתה רמייה עצמית. רק אחרי הצהרת בלפור, בשנת 1917, הבינו רוב

³ ראה: ברנד לואיס, המזרח התיכון והמערב (עברית: אליקים רובינשטיין), הוצאת "מערכות" - צבא ההגנה לישראל, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 1972, עמ. 99.

מנהיגי הערבים את מלוא משמעותה של התגירה היהודית לפלשתינה. בעקבות ההצהרה ותמיכת בריטניה חזרו לתודעתם ההכרה כי אין מדובר בתופעה זמנית. כשלוש שנים אחרי הצהרת בלפור החלה הקהילה הפלשתינית לגלות התנגדות גלויה ומאורגנת לתנועה הציונית בכלל ולמעל ההתיישבות בפרט... על רקע זה פרצו במאי 1921 המהומות ביפו... מהומות 1921 חזרו על עצמן בשנת 1929, וביתר-שאת ב - 1936.⁴

על השתקפות הקונפליקט היהודי-ערבי בארץ-ישראל בפי אחד מן הדוברים המובהקים של התנועה הלאומית הערבית - ג'ורג' אנטוניוס - כתב שבתאי טבת בספרו בן-גוריון וערביי ארץ-ישראל - מהשלמה למלחמה. אנטוניוס - לבנוני, יליד מצרים, בן העדה היוונית האורתודוקסית, מי ששימש בתפקיד עוזר המזכיר הראשי של ממשלת המנדט, אינטלקטואל והוגה דעות מן הבולטים של התקופה, ששימש שנים רבות כנציג במזרח-התיכון של המכון להיסטוריה כללית בת-זמננו של ניו-יורק, מיסודו של איש העסקים האמריקאי צ'רלס ריצ'רד קריין, ומי שחיבר ב - 1938 את The Arab Awakening (התעוררות הערבים), קיים שלוש פגישות, שנמשכו אחר-עשרה וחצי שעות, עם דוד בן-גוריון, באפריל 1936, עליהן כותב שבתאי טבת:

בשיחה השנייה חילק אנטוניוס את הציונים לשלושה סוגים. עם הסוג השלישי - שהיה לדבריו רוב מכריע - מנה את אלה "הרוצים להכניס לארץ-ישראל מספר גוזל של יהודים ככל האפשר, מבלי להתחשב כלל עם הערבים. עם סוג זה אי אפשר לבוא לידי הבנה. הם רוצים מדינה יהודית במאה אחוז, והערבים יישארו בצל".⁵

בהמשך לאותו עניין מביא טבת עוד דברים משל אנטוניוס, בפי מוסא עלמי, גם הוא מן האישים הבולטים של ארץ-ישראל באותה תקופה:

לאחר השיחות, ככול הנראה, כלל (אנטוניוס) גם את בן-גוריון בסוג הבלתי-מתפשר הזה. מכול מקום, מוסא עלמי - שידע על שיחות אנטוניוס - בן-גוריון, ביקש להשתתף בהן ואף נפגש עם בן-גוריון לאחריהן - חזר באוזני שרת, ביוני 1936, על מלים אחדות של אנטוניוס: "אני מוכרח להגיד לך שבשבילי בן-גוריון הוא בלתי-מתפשר, כי בן-גוריון רוצה שאני אסכים למאה אחוז של תכניתו, וזה איננו הסכם הדדי".⁶

⁴ ראה: יוסי מלמן, הישראלים החדשים - מבט אישי על חברה בשינוי, שוקן, תל-אביב, 1993, עמ' 76 - 77.

⁵ ראה: שבתאי טבת, בן-גוריון וערביי ארץ-ישראל - מהשלמה למלחמה, שוקן, תל-אביב, 1985, עמ' 263.

⁶ ראה: שם.

על אף הפרדוכס שבדבר, יש המסמנים דווקא את פגישת וייצמן – פייצל בשנת 1919, בראשית המפנה הממשי בהתייחסות הערבים הפלסטינים כלפי לאומיותם הם וחיידוד הניגודים בין שתי התנועות הלאומיות. בהסכם וייצמן – פייצל נאמר, בין היתר במבוא, כי:

הדרך הבטוחה ביותר למימוש שאיפותיהם הלאומיות היא בשיתוף פעולה הדוק ביותר למען פיתוחה של המדינה הערבית ושל פלסטין [הכוונה למדינה היהודית].⁷

במכתב ששלח האמיר פייצל באותה העת לפליכס פראנקפורטר, ממנהיגי הציונות האמריקאית בעשורים הראשונים של המאה הנוכחית ומי שנהיה לאחר מכן שופט עליון של ארצות-הברית, כתב האמיר:

אנו הערבים, ובפרט המשכילים שבהם, רואים את התנועה הציונית הגישה לועידת השלום, וחושבת אותן למתונות והגיוניות. נעשה ככל יכולתנו, במידה שזה תלוי בנו, לסייע לקבלתן; נברך את היהודים מקרב לב לשובם הביתה... היו לנו ועדיין יש לנו יחסים הדוקים ביותר עם ראשי תנועתכם, בייחוד עם ד"ר וייצמן. הוא סייע סיוע רב לענייננו, ואני מקווה, שהערבים יגיעו בקרוב למצב, בו יוכלו להשיב ליהודים טובה תחת טובה. אנו עובדים שכם אחד למען תקנתו ותחייתו של המזרח הקרוב, ושתי תנועותינו משלימות זו את זו. התנועה היהודית היא לאומית ולא אימפריאליסטית. ותנועתנו היא לאומית ולא אימפריאליסטית; ויש בסוריה מקום די לשנינו.⁸

1919 – זוהי השנה שניתן לסמנה כתחילתו של שלב חדש: מעין התחלה "רשמית" של הקונפליקט הפוליטי-לאומי בין הישוב היהודי, הקטן מאוד באותה עת, לבין הקהילייה הערבית הותיקה, היותר מבוססת בארץ-ישראל. מכאן אין להקיש שעד לאותו הזמן הייתה דרכם של המתיישבים היהודים סוגה בשושנים. קניית הקרקעות ע"י היהודים באזורים שונים בארץ, הניסיונות הציוניים המוצלחים להתפשטות של המתיישבים בארץ כמעט בכל כיוון, הדליקו "נורות אדומות" אצל התושבים הערבים המקומיים, הן בגין ראשית הקמתם של גופים יהודיים ארציים ונציגויות של מוסדות לאומיים יהודיים בארץ.

⁷ ראה: משה גבאי ועורך, פלסטין על פלסטין 1880 – 1948: תנועות ועדות, המכללה לחינוך – סמינר הקיבוצים, 1988, עמ. 59.

⁸ ראה: חיים וייצמן, מסה ומעש – זכרונות חינו של נשיא ישראל, שוקן, תל-אביב, תשי"ט, עמ. 244.
ראה גם: אביתר פריזל, המדיניות הציונית לאחר הצהרת באלטר 1917 – 1922, אוניברסיטת תל-אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1977, ע"ע 36 – 62.

בתנת-פרק בשם ה"בלוף ההיסטורי" בספרו "חיי עם ישמעאל" כותב משה שמיר :

אילו, אחרי מלחמת העולם הראשונה והתפרקות האימפריה הטורקית, היו שואלים את ערביי ארץ-ישראל וסביבותיה לרצונם, ואילו היו מניחים להם להגשים רצון זה – לא היה קיום כלל לשום מטגרת מדינית – לאומית פלסטינאית – לא בדיוק ולא בערך, לא פחות ולא יותר. הערכת, שאיש אינו חייב לקבל אותה, היא, כי אלמלא הציונות והקמת מדינת-ישראל – היו משתללות באזור הזה מלחמות אחים בלתי-מוסקות במשך-כל חמישים השנה שחלפו מאז ועם מלחמת העולם הראשונה, שושלת הייתה עולה, שושלת הייתה יורדת, דיקטטורים מכל הסוגים, מדינות וחצאי מדינות היו קמות ונופלות – ובדרך כל אלה היו המעצמות בוחשות בלא הפסק ... הערכה אחרת, שביחס אליה אין מקום לספיקות, היא כי מכל מקום ובכל סידור שהוא – מדינה ערבית פלסטינאית לא הייתה קמה.

וזאת לא משום שאי-אפשר היה להקימה – אלא משום שלא היה מי שירצה בה. הערבים של ארץ-ישראל לא העלו כלל על דעתם שהם עם בפני עצמו והזקוק למדינה משלו. הם רצו – במידה שניתן ביטוי לרצונם על ידי מנהיגיהם -- להיות חלק מסוריה⁹

מאחר ושמיר עצמו מציין שאיש אינו חייב לקבל את הערכתו ראוי, בנקודה זו, לשוב ולהדגיש, כי הוא איש פוליטי פעיל, מזוהה ובלט בעמדותיו.

יוסף גורני מזהה את מועד התחלפות השלטון בארץ-ישראל – מועד סיום מלחמת העולם הראשונה כשלב, בו "נהפך הסכסוך המקומי למעיה בינלאומית". בהתאם לזה מבחין גורני בתבדלים שבין מאורעות הדמים של השנים 1920 – 1921, בירושלים וביפו, המוגדרים על ידו התנגשויות בעלות אופי מקומי מצומצם, לעומת מאורעות 1929 ועוד יותר מכך אלו של 1936 – 1939, שלבשו אופי של התנפלות ערבים על שכונות מגורים וישובים של יהודים בכל ארץ-ישראל ולאחר מכן הפכו למה שנקרא "המרד הלאומי הערבי".

גורני מבחין בשני ספקות עקרוניים – רעיוניים ביסודו של העימות שבין היהודים והערבים והם : ראשית – הספק בזהותם הלאומית של ערביי ארץ-ישראל ושנית – הספק בזכותו הממשית של העם היהודי להתקיים בה, וכן, כי קו מאפיינ אחר של הסכסוך היהודי-ערבי הוא הסלמת

⁹ ראה: שמיר, עמ. 122.

מעורבותן של המעצמות העולמיות בסכסוך המזרח-תיכוני. גורני קובע מספר עיקרים, "שהשפעתם - במישרין ובעקיפין, על עמדת הציונות כלפי הערבים הייתה מכרעת":

א. השאיפה לריכוז טריטוריאלי של העם היהודי בארץ-ישראל, מולדתו ההיסטורית, עפ"י מסורתו.

ב. שאיפת היהודים להיות רוב בארץ-ישראל.

ג. רעיון הפרודוקטיביזציה של המוני העם היהודי.

ד. "ראיית הרנסנס של התרבות העברית כתנאי לתחיית האומה".

יש להעיר שדי באחד מתוך כל הסעיפים הללו כדי ליצור עימות חריף וקשה לפתרון בין יהודים וערבים בארץ-ישראל, שהרי הגשמת כל אחד מן הסעיפים הללו פירושו, בו-זמנית - פיתוח במעמדו של הצד השני בארץ-ישראל.¹⁰

בהמשך מציין גורני עוד את התגברות האלימות עצמה שבין הצדדים לסכסוך וגורמים נוספים רבי-חשיבות, כגון: התהליך המתמיד של ערעור יחסי הכוחות המדיניים והדמוגרפיים, הקצב הבלתי שווה של התמערבות שתי החברות וכן, מה שמוגדר ע"י גורני כ"תהליך הפיכתה של ארץ-ישראל למוקד התעניינות לאומי כולל, יהודי וערבי".¹¹

על המפנה לרעה, הפרדוכסלי, ביחסי הערבים-הפלסטינים והיהודים בעקבות הסכם וייצמן-פייצל כותב גם יעקב שביט במאמר, המטפל בניסיונות יהודים-פלסטינים להגיע להסדר כלשהו ביניהם:

ב - 3 בינואר 1919 נחתם ההסכם בין וייצמן לבין פייצל, הסכם שנחשב זמן קצר לתמורז היסטורי גדול בדרכן המשותפת של הציונות ושל התנועה הלאומית הערבית... כשהגיעו לירושלים הידיעות על ההסכם בין וייצמן לבין פייצל סערו הרוחות, וערביי הארץ הגיבו במרידות ובזעם... אי אפשר, כמובן, לשפוט את מידת כנותן של ההצהרות שהשמיע פייצל, משום שהן לא עמדו מעולם למבחן המעשה. ביולי 1920 התמוטט ממשלו בדמשק והבריטים העניקו לו בתמורה את השלטון על עיראק. עובדה היא שתגובת ערביי הארץ הניעה אותו להתכחש להבטחותיו ולתת להן פירוש מוסיג ומצומק מאוד. יתר על כן: האיבה הערבית אף הולידה ב - 1919 את ארגון הטרור הערבי הראשון בארץ-ישראל, שכונה "היד השחורה"... בהפגנות הרחוב, שקיימו האגודות הלאומיות של ערביי ארץ-ישראל לכבוד

¹⁰ ראה: יוסף גורני השאלה הערבית והבעיה היהודית, זרמים מדיניים-אידאולוגיים בציונות ביחסם אל הישות הערבית בארץ-ישראל בשנים 1882 - 1948, ספרית אופקים, הוצאת עם-עובד, תל-אביב, 1985, ע"ע 11 - 13.
¹¹ ראוי לעיין בניאוריו ובניתוחו של גורני בשני הפרקים המרכזיים של ספרו, העוסקים ב"יעיצוב תחזעת העימות הלאומי בשנים 1918 - 1929" וכן "העימות בתקופת החירום הלאומית 1930 - 1948". ראה: שם.

הכתרתו קצרת הימים של מייצל כמלך סוריה המאוחדת, הייתה הסיסמה הנפוצה: "פלשתינן ארצנו והיהודים כלבינו".¹²

מחד גיסא – התאפיינה תקופת המנדאט בתנופת בניה ופיתוח כמותה לא ידעה הארץ מזה מאות בשנים, ומאידך גיסא – הייתה תקופת המנדאט רצופה במאבקים אלימים בעוצמה גוברת והולכת, בין שני העמים היהודי והפלסטיני, ככל שהתפתחו וגדלו תנועותיהם הלאומיות של שני העמים.

בפתיחת המבוא לספרו, העוסק בראשיתו של הסכסוך ישראל – ערב, כותב אליעזר בארי:

הסכסוך הישראלי – ערבי הוא אחד הסכסוכים החריפים והממושכים בהיסטוריה בת-זמננו. הוא מתגלה בתחומים רבים: הוא סכסוך פוליטי ואידיאולוגי, צבאי וכלכלי, דתי ותרבותי, פסיכולוגי וסוציאלי. מעורבים בו גורמים רבים בהתמדה או לתקופות, באינטנסיביות שונה ומשתנה... עיקרו של הסכסוך הוא העימות בין שני העמים במאבק על אופייה הלאומי של ארץ-ישראל בין תנועותיהם הלאומיות ובין המדינות הלאומיות של הערבים והיהודים.¹³

ב – 1944, בהקדמה לפרסום המחברתני שיצא בשם "המגן העברי", אודות תעודות ודמויות מגנזי הכנופיות הערביות, כותבים יעקב דורי ועזרא דנין:

קורות ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל מראשיתה מלווים מאורעות, שאמנם לפי היקפם, תהליך התרחשותם, הרכב הכוחות שפעלו בהם וכיוצא באלה, אין לזהותם עם המושג מלחמה, אולם מטרתם הייתה, כמטרת כל מלחמה – לאלץ את היריב לוותר על העניין העיקרי, שאין הוא מוכן לוותר עליו מרצון. מארגני המאורעות הניחו שמטרה זו תושג אם ישברו את רוחות ואת רצונו של העם היהודי לחזור ולהיאחז באדמת ארץ-ישראל... בתקופה שבין הצהרת באלטר ועד פרוץ המלחמה העולמית השנייה היו חמישה נחשולים של מאורעות דמים. [יש לשער שכוונת

¹² ראה: יעקב שביט, "ניסיונות מוקדמים למשא-זמתן ולהסדר בסכסוך הערבי-ישראלי", בתוך: איתן גלבוע ומרדכי טאור (עורכים), הסכסוך הערבי-ישראלי: גורמים, עימותים, סיכונים, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, מסל"ל/קצין חינוך ראשי, 1981, ע"ע 335 – 336.

¹³ ראה: אליעזר בארי, ראשית הסכסוך ישראל-ערב 1882 – 1911, ספרית הפועלים, אוניברסיטת חיפה – המכון לחקר המזרח התיכון, תל-אביב, 1985, ע"ע 11 – 13. (להלן: בארי).

הכותבים היא לאירועי 1920, 1921, 1929, 1936 – 1939, ומאחר ואירועי "המרד הגדול" נמשכו כ- 3 שנים יתכן והתייחסו אליהם כאל שני שיאים נפרדים].¹⁴

מאיך גיסא, יש לציין, שהיו להם, ליהודים ולערבים, לפחות לחלקים מסוימים שבהם, מדי פעם, גם נקודות מפגש, שאיחדו ביניהם, כנגד הבריטים, כמו למשל: בפברואר 1947, כאשר חוזרת שוב ועולה, שאלת חלוקת הארץ, וכותב-שואל גבריאל שטרן:

האם לא הגיע הזמן ששני העמים החרדים לשלום הארץ ולשלמותה ישתחררו מלהטי הפוליטיקה של שליטה ומנהיגיהם וייקחו בידיהם הם את גורל מולדזנם המשותפת?¹⁵

ובאותו החדש, במקביל, נפל דבר; ב- 15.2.1947 כותב בן-גוריון מלונדון לרעייתו פולה:

נסתיימה פרשה. אולי הפרשה הגדולה של המנדאט; ... אתמול הודיע ידידנו בוויין (נשר החוץ הבריטי): 'מאחר שאף לא הצעה אחת, מאלה שהגישה ממשלת הוד-מלכותו, התקבלה כבסיס להמשך הדיונים, החליטה הממשלה להעביר הבטיחה כולה לאומות המאוחדות.¹⁶

עם זאת, יש לדעת, כי לאורך שנים, גם בתקופות הקשות ביותר ליחסי היהודים והערבים בארץ-ישראל, היו תמיד חלקים, קבוצות ובודדים, בין בני שני העמים, אשר לא זו בלבד שחיו בשלום אלו עם אלו, כי אם גם שיתפו פעולה בכבוד הדדי והביאו תועלת מרובה איש לרעהו, במידה כזו שהותירה את רישומה, לעיתים גם בימי המלחמה המרים ביותר שבאו לאחר מכן, ולמרבה הפלא כך בדיוק קרו הדברים גם ביחסי היהודים עם הבריטים, הן בשנים הרגילות וקל וחומר בשנות המלחמה העולמית השנייה, שעה שדוד בן-גוריון הכריז בריש גלי: "נילחם בגרמנים – כאילו אין לנו מלחמה בבריטים ונילחם בבריטים – כאילו אין לנו מלחמה בגרמנים!".¹⁷ דוגמה מיוחדת במינה לצמתי יחסים

¹⁴ ראה: עזרא דנין, בהשתתפות יעקב שמעוני, תעודות ודמויות סגנון הכנופיות הערבנות במאורעות 1936 – 1939, מאגנס, ירושלים, תשמ"א, עמ. י"א.

¹⁵ ראה: גבריאל שטרן, "חזית ערבית-יהודית נגד החלוקה", בתוך: א. סימון (עורך), בעת – במה חודשית לחיי צפון, שנה ג', כרך ה', חוברת א' – ב' (כ"ה – כ"ו), המוציא לאור: מ. זובר, ירושלים, ינואר – פברואר 1947, עמ. 34. (להלן: "בעות").

¹⁶ ראה: מאיר אביזוהר (עורך), דוד בן-גוריון, לקראת קץ המנדט – זיכרונות מן העיסובן: 29 ביוני 1946 – מרס 1947, עם עובד, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, החברה להספת משנתו של דוד בן-גוריון, תל-אביב, 1993, עמ. 374.

יוצאים מן הכלל שכאלו היו מערכות הקשרים והיחסים שהיו לאנשים כדוד הכהן, משה שרתוק (לימים – שרת) ואחרים עם אישים וקבוצות מן הציבור הערבי.¹⁷

ב – 1923 כתב סר אלפרד מוריץ מונד (1868 – 1930), המוכר בתנועה הציונית גם כלורד מלציט (מדינאי ותעשיין יהודי-אנגלי, שמרן, שנעשה לישראל לאחר מכן, ממנהיגי הציונות באנגליה, המייסד של תל-מונד, הנקראת על שמו):

הניסיון ליצור קונפליקט יהודי-ערבי בפלסטין, תחרות מלאכותית בין שני ענפים של הגזע השמי, אשר מקורם אחד, חייב, עפ"י הגיון, עפ"י כל אמת מידה של איפוק ורצון טוב, להסתיים בכישלון.¹⁸

הממשלה הבריטית חשה, כי לא זו בלבד שאינה מפיקה מן המנדט תועלת איזושהי לעצמה, הרי שככל שנמשך הדבר יותר זמן – איבדה בריטניה יותר ויותר את שליטתה על הנעשה בארץ, מבלי יכולת השפעה חיובית כלשהי על הצדדים הלוחמים, זאת כאשר במקביל נמשך גם המאבק העיקש של המחתרות היהודיות השונות כנגד השלטון הבריטי עצמו. לא נותר לה, אפוא, לבריטניה, אלא להגיע למסקנה המתבקשת כי עליה להסתלק מן המנדט על ארץ-ישראל ויפה שעה אחת קודם.¹⁹

ואכן, אמת הדבר, כי בשלב מסוים חשה בריטניה וגם ידעה בעליל כי באה העת לצאת ולפנות את ארץ-ישראל, אך קדמו לכך התפתלויות ומהלכים רבים. כתב על כך מי שהיה מזכיר הממשלה הראשון זאב שרף, אשר היה מצוי בפרטי הפרטים של ההתרחשויות:

אמנם הבריטים הם שהביאו את "שאלת ארץ-ישראל" אל האומות המאוחדות להציג את שאלת ארץ-ישראל בסדר יומה של העצרת הכללית העתידה להתכנס למושב הרגיל. הוא אף ביקש לכוון מושב שלא מן המניין של העצרת הכללית לשם מינוי ועדת-חקירה אשר תכין הצעות למושב הסדיר של העצרת. אולם מכאן עדיין לא משתמע שאמנם מוכנים הבריטים להשמיט את ארץ-ישראל מדיהם. עיקר כוונתם אינה אלא לשחרר עצמם מאזיקי המנדט ולהיפטר מן ההתחייבות המוסרית

¹⁷ ראה: דוד הכהן, עת לספר, עם עובד, תל-אביב, 1974, ע"ע 94 – 105, 135 – 191. משה שרת, יומן מדיני 1938, תל-אביב, 1972.

¹⁸ ראה: ALFRED MOND, "THE PALESTINIAN PROBLEM" IN: LEON SIMON AND LEONARD STEIN (EDS) AWAKENING PALESTINE, JOHN MURRAY, ALBEMARLE, ST. W., LONDON, 1923, P. 8.

¹⁹ על שיקולה של בריטניה ועל ההתרחשויות בארץ-ישראל בימים האחרונים של נובמבר 1947, מנקודת ראותה של בריטניה – ראה: כריסטופר סייקס, מבלפור ועד בונין – מאבקים על ארץ-ישראל, עברית – שלמה גונן, מערכות, תל-אביב, 1991, ע"ע 293 – 309.

כלפי העם היהודי שנטלה על עצמה הממלכה המאוחדת בשלהי מלחמת העולם הראשונה – כך אמרו הבריטות. הבריטים סמכו על הניגוד שבין ארצות הברית לבין ברית-המועצות... והיה להם יסוד להניח כי גם בשאלה הסבוכה של ארץ-ישראל יעמוד להם ניגוד זה. יש שקיוו כי על ידי הבאת בעיית ארץ-ישראל לדיון באו"ם ותחדש השותפות האמריקנית-בריטית כשהיא משוחררת מכבלי העבר הפרו-ציוני, ומוסמכות בסמיכות מוטריית חדשה על-ידי ארגון האומות המאוחדות. לעומתם היו שהניחו כי הבריטים לא יגיעו לידי הסכמה עם ארצות-הברית, משום שארצות-הברית ותמך בעמדה היהודית, ויוכחו אפוא הערבים כי הבריטים בלבד, הם-הם ידידיהם האמיתיים ויקום, כביכול, מחדש "איחוד – לבבות" ערבי – בריטי.

בין כך ובין כך לא העלה איש ממחשבי העתידות שבקרב המדינאים הבריטים את האפשרות שבריטניה תצא מארץ-ישראל.²⁰

ואם לא די בכל אלו, מביא שרף בהמשך, הערכה בריטית אופיינית לתקופה:

בסוף אוגוסט 1947 – כאשר ישבה הועדה של האומות המאוחדות וקיימה חקירתה - סיכם דו"ח אינטליגנסי צבאי-בריטי: 'משקיפים רבים, רשמיים ולא רשמיים, מאמינים כי הדין-וחשבון שייחתם על-ידי רוב חברי הועדה יציע צורה כלשהי של פדרציה. סידור כזה, או כל פתרון אחר הנראה לעין – ידרוש נוכחות גוף שלישי בתקופת המעבר. תהיה דעה זו בלתי מקובלת בחוגים שונים: התשובה ההגיונית היחידה לבגיה היא, כי על בריטניה הנדולה לקבל תפקיד זה.'²¹

ובמקום אחר כותב שרף באותו עניין:

השלטון הבריטי התפורר שבועות רבים לפני סיום המנדט... לנו – כאילו אמרו: 'אחרינו המבול, ואמנם כך סבורים היו: אחריהם – המבול. מושכי החוטים בלונדון ויעצני הקרובים של א. בווי האמינו, כי עם יציאתם של הבריטים יפענו ערביי ארץ-ישראל בעזרת כוחות סדירים של ארצות ערב באורח קשה בישוב היהודי. נקודות ישוב תיהרסנה, יהודים רבים ייהרגו, ירושלים היהודית תוכרע ברעב ובצמא ושאר כל הישוב יידחק אל תוך פס צר לאורך חוף הים בין רחובות לחיפה, אז לא תישאר ברירה ליהודים אלא לפנות שוב אל בריטניה, שתופיע כמושענה ותכתוב תנאים המדיניים כשהיא חופשית מכל מורשת העבר.'²²

²⁰ ראה: זאב שרף, שלושה ימים והם נז, ד, ה' באייר התשי"ח, 12, 13, 14 במאי 1948, עם עובד, תל-אביב, 1959, ע"ע 13 - 14. להלן: (שרף).

²¹ שם.

²² ראה: שרף, עמ. 25.

חיזוקים נוספים לגרסה זו, לגבי עמדת הבריטים, התנהגותם ומטרותיהם בשלהי תקופת המנדט, קיימים לרוב. עמדה זו, ושונפים לה מרואיינים רבים, יהודים וערבים, שפגש המחבר, מחזיקה בדעה כי הבריטים, במודע ושלא במודע, במכוון, ואולי, לעיתים, אף שלא במכוון, עשו כל אשר היה לאל ידם כדי להוכיח לתושבי ארץ-ישראל, היהודים והערבים וכן למדינות העולם כולו, כי מבלעדיהם לא יוכלו תושבי הארץ להסתדר ביניהם ולו גם יום אחד, ובעצם הייתה להם, לבריטים, מעין תקווה נסתרת, כי האומות המאוחדות ישובו ויבקשו מממשלתם לקחת תחת חסותם את ארץ-ישראל, למשך תקופה נוספת. כותב על כך הנס לברכט, הקומוניסט הוותיק:

כבר בימי הדיונים באו"ם ובימי שהותו של UNSCOP (ועדת החקירה המיוחדת של האו"ם לארץ-ישראל) בפלסטין אירעו התנגשויות מזוינות בין יחידות המחנות היהודיות המאורגנות היטב (ובמיוחד ה"אצ"ל וה"הגנה" – "פלמ"ח") לבין פרטיזנים ערביים לאומניים. השלטון המנדטורי הבריטי עשה כל שביכולתו כדי לחרחר את הריב הזה, שהרי האימפריאליזם הבריטי חתר לצל את שפיות הדמים הזאת כדי להמחיש לעיני האו"ם, כי פלסטין לא תוכל ללא יד השולטת בה מבחוץ, וכי היהודים והערבים היו משסעים אלה את אלה ללא ידה האיתנה של בריטניה הגדולה.²³

בהמשך אותו עמוד מחריף עוד יותר התיאור:

צאלה ח'לף (אבו-איאד), אחד האישים הראשונים במעלה של אש"פ, נזכר בנעוריו שביפו: "בראשית 1947 ראיתי במו עיני כיצד ניסו האנגלים להפוך את נוכחותם להזרחית וחיונית, להוכיח שנסיגתם תוביל למרחץ דמים; פגמים רבות היינו, חברי ואני, עדים לתקריות שיצרו האנגלים. שרינויות שהייתה מוצבת ביפו הייתה יורה לעבר השכונות היהודיות בתל-אביב. היהודים, שחשבו כי הערבים פתחו באש, היו משיכים באש נגדיהם. האנגלים היו מבצעים אז פעולה הפוכה ויורים מכיוון תל-אביב לעבר יפו. כך קרה שההתנגשויות, ואחריהן הקרבות, הלכו וגברו בין שני חלקי האוכלוסייה, עד לחדש נובמבר באותה שנה. כשהעצרת הכללית של האו"ם קבעה כי הדו-קיום בפלסטין הפך לבלתי-אפשרי, פקדה לחלק את הארץ לשתי מדינות."²⁴

על התנהגות הבריטים, כוונותיהם ומגמותיהם ערב פינויים את הארץ, שמע כותב הדברים מפי עדים לא מועטים בחיפה, ומסתבר שרבים הם אלו, שהגדירו את הבריטים כגורם המסכסך ומלבה שנהא בין היהודים.

²³ ראה: הנס לברכט, הפלסטינים – עבר והווה, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור בע"מ, 1987, עמ' 165 (להלן: לברכט).
²⁴ שם. את הציטוט מדברי אבו-איאד מביא לברכט מוּתָד: אבו-איאד, ללא מולדת – שיחות עם אריק ח'לף, תל-אביב, 1979, ע"ע 33 – 34.

להלן – דוגמאות אחדות להתייחסותם של אנשים אל תפקידם של הבריטים :

עטאללה מטר :

הבריטים היו אלו שתמיד סכסכו וילכלכו בין היהודים והערבים, ואת זה שמעתי גם מהורי ומשאר בני משפחתי גם לבני עשרות השנים שקדמו לתקופה האחרונה... הבריטים בפירוש הסיתו את היהודים והערבים אלו באלו... כי היה להם שיקול משלהם, והוא, שבצורה כזו יאריכו את שהותם בארץ ואת המנדט שלהם עליה.

סלים ג'ובראן :

בזמן המאורעות המכריעים האנגלים פעלו כדי לסכסך וללבות את השנאה בין היהודים והערבים. הם היו לוקחים ערבי בודד לאזור של היהודים כדי שהם יתעללו בו וכך גם להיפך.

יוחנן אפשטיין :

האנגלים היו משוכנעים שברגע שהם יעזבו – הערבים יחסלו מיד את היהודים בעזרת מדינות ערב ואזי יבקשו מהם לחזור ולקבל שוב את האחריות על הארץ.

שאפיק טובי :

הבריטים מילאו תפקיד של סכסכנים בין היהודים והערבים... הם נקטו בקו של 'הפרד ומשול'... הם שהכניסו וגם ליבו את השנאה ההדדית בין שני העמים... בתקופת המאורעות של 1936 - 1939, יום אחד ראיתי חיילים בריטים מעמידים מרגמה ומכוונים אותה כלפי העיר הותנתית ואחר-כך נוצרה מהומה והיהודים זרקו פצצות. כחצי שעה לאחר מכן ראיתי את אותם חיילים בריטים מכוונים את המרגמה כלפי מעלה לכיוון שכונת יהודי. רצוני הביתה וסיפרתי לאבי, אך הושתקתי על ידו.

טעדי פאדל קאראמאן :

האנגלים רק קלקלו... הם רק גרמו לתחרפת המלחמה בין היהודים לערבים. אלמלא הם – יתכן שהיהודים והערבים בחיפה היו מסתדרים יותר טוב.

נעים שוקרי עבוד :

אני, אישית, הסכמתי להחלטת ה"חלוקה", אבל הבריטים שילמו ל"מופתי" כדי שיתנגד. היה להם עניין בכך שתיווצר בארץ מהומה עם עזיבתם, על מנת שיבקשום להאריך שהייתם ואולי אף לבטל כליל את עזיבתם... הבריטים הם אלו שדאגו למצוץ פצצות ברחובות, על מנת לסכסך בין היהודים והערבים ולהגביר את תחושת חוסר הביטחון בקרב התושבים... זכור לי שאמרו אז שהאנגלים יהיו מוכנים לוותר על לונדון בטרם יוותרו על פלסטין... הם היו חוטפים ערבים ומפיצים שמועות שהיהודים הרגום, וכן להיפך, כדי להסית אלו באלו.

אמיל חביבי :

כשנורקו פצצות מיהדר הכרמל ומן הכרמל על ערבי העיר התחתית עסקו האנגלים בפרובוקציות: היו תופסים במכוניותיהם ערבי ומשחררים אותו ביהדר הכרמל בין היהודים, כדי שיתעללו בו ויחרגוהו, וכן להיפך, במקרים כאלה - פעמים רבות הסתיים הדבר בהרג.

בולוס פרח : "האנגלים הם שהכשילו וקלקלו את היחסים שבין היהודים והערבים, שהיו לפני החלטת ה"חלוקה", תקינים בהחלט."

גיורא זייד :

הבריטים די 'שיחקו' על שני הצדדים. פעם נטו ליהודים ופעם אחרת, כשהיה להם נוח - היטיבו עם הערבים... כשהחלו אירועי המלחמה הבריטים 'שיחקו' ניטראליים כביכול ונעלמו מן השטח, אך אנחנו ידענו שהם מוכרים נשק לערבים בכל מיני צורות, גם באופן פרטי, אם כי גם אנחנו קנינו נשק דרך הבריטים, דרך הדרוזים וגם, קשה להאמין, דרך הערבים.

ועל הדברים הללו עצמם העיד גם מאיר זרמי.

ומזווית ראייה שונה, אך חשובה גם היא, ראוי לקרוא את דברי הקולונל ריצ'ארד מיינרצהאגן על חלקם, השתתפותם ומעורבותם של הבריטים בפועל, בלחימה שבין היהודים והערבים. ביום ה -

26.5.1948 כותב הקולונל ביומנו :

שלושים ושבעה קצינים בריטים משרתים עם הלגיון הערבי בארץ-ישראל נגד היהודים ובווין משקר בבית-הנבחרים כשהוא אומר שאף אחד מהם אינו מכוון אש ארטילריה נגד ירושלים. ידוע לי במקרה שארבעה עושים זאת²⁵

יש החושבים שלא רק במישור התפקודי וההתנהגותי היום - יומי לקחה הממשלה הבריטית ונציגיה בארץ-ישראל, כי אם גם בתחום המדיני העקרוני. כותב על כך, למשל, זאב וניה הדרי:

הבריטים איבדו את דרכם בתקופת הביניים שבין החלטת האו"ם ב - 29 בנובמבר 1947 ועד הקמת המדינה. בדצמבר 1947 הכין איש משרד החוץ ג.ג.ס. בית' (BEITH), מסמך - שיקולים עבור משרד המושבות בנושא ההגירה הבלתי לגאלית; "אנו מודעים לעובדה כי העלייה היא הבעיה הרצינית ביותר בכל המצב בפלשתינה, והיא המהווה את הקיטוב המכריע שבין היהודים לערבים. כל שינוי במערכת זו של מדיניותנו בשטח העלייה עלול להביא לשפיכות דמים בתקופה קריטית זו, כאשר ממשלת הוד מעלתו מתכוננת להוציא את צבאה ומחסניה מפלשתינה."

איש משרד החוץ מונה את הסיבות שהזינו את משרדו למנוע שינוי בשיעור מכסת עליה או שינוי דרך המאבק נגד העלייה הבלתי-לגאלית. הסיבות הן:

1. התגובה של מדינות ערב להגדלת מכסת העלייה תהיה שלילית ביותר ...
 2. הגדלת מכסת העלייה עלולה להביא לפעולה רשמית ובלתי רשמית של מדינות ערב כנגד הצבא הבריטי בזמן הנסיגה מפלשתינה.
 3. בריטניה תאבד את יוקרתה במזרח התיכון אם יחול שינוי כלשהו במאזן ההגירה לפלשתינה לטובת היהודים.
 4. היהודים ניצחו במלחמתם להקמת מדינתם. אי אפשר להגיה כי אפשר יהיה בעת ובעונה אחת להיענות לדרישות היהודים בנושא ההגירה במשך חודשי העזיבה מבלי להרעיל את היחסים בין בריטניה לבין הערבים.
- הנלמד בעניינו הוא כי למרות שהבריטים קיבלו עקרונית את העמדה הערבית בנושא העלייה - והעלייה הבלתי - לגאלית כחלק משלים שלה - לא הצליחו לרכוש את ליבם. הערבים, כמו היהודים מהצד האחר של המתרס, התייחסו באי-אמון אל הבריטים. על שני הצדדים מקובל היה כי יש להם עניינים עם אלביון הנוכל.²⁶

²⁵ ראה: קולונל ריצ'ארד מיינרצהאגן, פרקי יומן מזרח - תיכוני, 1917 - 1956, (עברית אהרון אמיר), "שקמונה" - חברה להוצאה לאור מע"מ, חיפה, 1973, ע"ע 147 - 148.

²⁶ ראה: זאב וניה הדרי, פלטים מנצחים אימפריה - פרשיות עליה ב' 1945 - 1956, הוצאת הקיבוץ המאוחד, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תל-אביב, תשמ"ה, ע"ע 120 - 121.

בשידור פרידה של הנציב הבריטי העליון האחרון לארץ-ישראל, סר אלאן קאניגהאם, אמר הנציב:

ברור לנו שפתרון זה לא יושג ע"י כוזרים ופצצות, שלא הביאו מעולם לידי כל פתרון שהוא אלא לאסון בלבד. אני מתפלל לכך שעלום יבוא מיד לארץ, שלום המיוסד על רצון טוב, מיוס וויתורים הדדיים. ברור כי ערבים ויהודים יכולים לתרום הרבה אחד למשנהו ואין סיבה שהעתיד לא יכיל בחוזה אושר לשניהם... הנני עוזב את הארץ מתוך צער על קלקול היחידות והרצון הטוב".²⁷

בהקשר עם דברי הפרדה של סר אלאן ראוי לציין כי יש הגורסים כי בנוסף לתפקיד המרכזי שממלאים הערבים והיהודים בקונפליקט המתמשך, הרי חלקה של בריטניה האימפריאלית רב לה ביצירתו של הסכסוך הארצישראלי, ע"י הבטחות מנוגדות שנתנה לערבים וליהודים גם יחד. הכוונה היא למכתבי מק-מהון - חוסיין, הסכם סייקס-פיקו והצהרת בלפור, כולם כאחד עוסקים באותה כבדת ארץ ובחלוקתה, הגם שהסכסוך היהודי-ערבי מראשיתו - לא בגין הבריטים ותחילתו. פרנק ה. בק עוסק בכך באריכות ובפרוטרוט, כבר ב - 1937.²⁸

את טיבה של הממשלה הבריטית בארץ-ישראל ניסה לתאר חבר הסיעה הסוציאליסטית בפרלמנט הבריטי, היהודי ריצ'רד קרוסמאן, שהיה חבר וועדת החקירה האנגלו-אמריקנית שהייתה בארץ-ישראל, בספרו "שליחות ארצישראלית":

הייתה לי שיחה של שעתיים עם המזכיר הפיננסי, שיש לו נימוקים מצוינים נגד כל פתרון חיובי שמציעים, אבל אין לו שום דבר להציע במקומו, פרט להערה: "עליכם להגות רעיון גדול, שיהיה בו כדי לקרב את הערבים והיהודים. ואין הוא טיפש כלל. הוא וסר ג'ון משמשים מוח לממשלה (סר ג'ון - הכוונה, ככל הנראה לסר ג'ון סייגלטון, היו"ר הבריטי של הוועדה [בשיתוף עם היו"ר האמריקאי, השופט ג'וזף האצ'יסון], שופט בית הדין העליון, בעל ניסיון בוועדות חקירה ממשלתיות שונות, לשעבר ציר פרלמנט שמרני בשנות ה - 20, חסר ניסיון בינלאומי לחלוטין, אך לעומת זאת 'אמונתו בצורך לקיים חוק וסדר הייתה פשוטה ובלתי גמישה"). הם פקידים ממשלתיים בעלי כשרון ומרבים

²⁷ ראה: "הארץ", 14.5.1948, עמ. 7.

²⁸ ראה: Frank H. Beck, "The Case of the Palestine Arab", in Seeds of Conflict, Palestine the Twice-Promised Land, the Arabs and Some Neutrals, Series 7, KTO Press, Nendeln, Liechtenstein, 1978, P.P.3-4.

בדקדוק, והם רואים כל שתיל רך - אבל מעולם לא הספיקו לראות את היער. את הסוכנות הם שונאים שנאת נפש.²⁹

לכריסטופר סייקס יש מספר הגדרות אופייניות לתפקידה של הממשלה הבריטית ופקידיה בארץ-
ישראל:

ללא שינוי הייתה חובתם של פקידים בריטיים בארץ-ישראל בזמנים כתקנס למנוע את כל היושבים
בה מלעשות מה ששאפו לעשות יותר מכל, לארגן מדינה בביתם הלאומי.³⁰

ובהמשך, על המדיניות עצמה:

מבחינה אחת הוכיחה המדיניות הבריטית הרשמית עקשנות זזמה לזו של כלב הבולדוג. כל
ממשלותיה של בריטניה, מ - 1917 ועד 1948, ביססו את מדיניותן על האמונה והתקווה כי ברבות
הימים שתי האומות יתשכחנה את חילוקי הדעות שביניהן ותתקדמנה - שכס-אל-שכס לעבר
הענוגות המדינה העצמאית המשותפת לשתיהן - וזאת למרות עדות מצטברת - והולכת, כי לדבר זה
אין שמץ סיכוי להצגשם.³¹

ובאשר ליחסיהם של היהודים והערבים בארץ-ישראל: אלו היו בדיון ציבורי מתמשך לאורך כל
התקופה. למשל: בנובמבר 1947 כותב זאב שטרן מרמות-השבים:

הרוב הגדול של הישוב אינו רוחש כבוד לעם הערבי בשכבותיו הרבות ואינו מתעניין במנהגיו
ובתולדותיו, בלשונו ובמלאכתו ובדרך החיים שלו, אשר ממנה היינו יכולים להפיק תועלת לא קטנה.
אדרבא, מוזר לפעמים לראות יהודים אשר בדרך כלל מתנהגים בשקט ובשלווה, מתרנזים פתאום
בזמן שהשיחה נוגעת בערבים - 'העם הבלתי תרבותי', כפי שהם מכנים ... הסיבה לקטנות זו היא על
פי רוב חוסר ידיעות וחוסר רצון טוב להשיג ידיעות.³²

²⁹ ראה: ריצ'רד קרוסמאן, שליחות ארץ-ישראלית (עברית: ש. גילאי), ספרית פועלים, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה, 1947, עמ' 199. (להלן: קרוסמאן).

³⁰ ראה: כריסטופר סייקס, מבלפור עד בויגן - מאבקים על ארץ-ישראל (מאנגלית: שלמה גנון), צבא הגנה לישראל, מערכות, עמ' 124.

³¹ שם, עמ' 125.

³² ראה: זאב שטרן, "איך נגשים את ההתקדבות לעם - השכון?", ב"דף: "בעיות", שנה ג', כרך ה', חוברת ה' - ו' (כ"ט - ל'), ירושלים, יולי 1947, עמ' 268 - 269.

תיאור מזווית נוספת, על הגורמים שעמדו לנגד עיניה של ממשלת בריטניה ראוי לקרוא אצל ג'ון קמחי, בהקדמה למהדורה העברית של סיפרו "שבעת העמודים שהתמוטטו", בו מתאר העיתונאי את הסיבה האמיתית, לדעתו, למסקנה הסופית והנחרצת של בריטניה לפנות את ארץ-ישראל, ובהקדם, בהקדמה זו מביא קמחי קטע ממכתבו של "פקיד משרד החוץ הבריטי ... מן המפוכחים ביותר שבמשקיפי המזרח התיכון", אל המחבר:

בעניין אחד לא הערכת כראוי את כל הגורמים שהניעו אותנו לפעולה, במאורעות שהביאו לידי מלחמת ארץ-ישראל; בעניין גורם הבחילה, שלא הערכת מלוא משקלו, ושמילא, לדעוני, חלק נכבד בקביעת מדיניותנו. אם להשתמש בפסוק אדוארדי, הרי כל הציבור הבריטי כולו, ממשלת בריטניה וכל השאר, נקעה נפשם מארץ-ישראל - מן היהודים, מן הערבים ומכל הפרשה המדיאבה הזאת. אף כי למראית-עין אפשר היה לחשוב אחרת, אין אנו נבהלים, כרגיל, מפני טרוריות. לא נבהלנו בהודו ואין אנו נבהלים במאלאיה. אבל כשאנו רואים בבוז חי אדם ללא תכלית ומטרה, כמו באירלנד ובארץ-ישראל, אנו חשים בחילה ומתמרזים. משך עשרים וחמש שנים ניסינו לעשות את הבלתי-אפשרי, אגב הפקת תועלת ממוקפקת מאוד לעצמנו - בטיסים צבאיים - ועוררנו רגשי-איבה בלתי-נמנעים משני הצדדים, משום שלא יכולנו לממש בהתאם למידת הצדק מדיניות, שתעורר איבתו של צד אחד בלבד.³³

את אופי הקונפליקט היהודי-ערבי בארץ-ישראל תיאר אלוף הראבן בהגדירו, לפי דעתו, כמובן, את השאלה המרכזית שעל הפרק, כדלקמן:

במוקד המאבק, במשך מאה השנים האחרונות עומדת השאלה: מי יהיו הבעלים על שטחי ארץ-ישראל? מי יטלט כריבונני בתחומה? לשאלה זו התלוותה עד 1948 שאלת מוקד נוספת: מי משני העמים יהיה הרוב בארץ? האם ימשיכו הערבים להיות בה רוב מכריע, או שיתאפשר ליהודים להזיחם לרוב.³⁴

בסוגיית עתיד ארץ-ישראל יש לציין, כי הריכוח בישוב בנושא זה התנהל לאורך שנים רבות בין יהודים לבין עצמם, כאשר קשת הדעות בדבר הפתרון השתרעה מימין לשמאל, ממצדדי ארץ-

³³ ראה: ג'ון קמחי, שבעת העמודים שהתמוטטו, המזרח התיכון, 1915 - 1950, עברית - י. מעין, עם עובד, תל-אביב, תשי"א, עמ' 10. (להלן: קמחי - העמודים).
³⁴ ראה: אלוף הראבן, מלחמות ושלום - סוגיות ביחסים בין ישראל לשכניה הערבים, זמורה - ביתן, תל-אביב, 1990, עמ' 22.

ישראל השלימה ועד המסתפקים בחלוקתה, ממצודי המדינה הדו-לאומית ועד הדוגלים בהפרדה מוחלטת בין שני עמי הארץ.³⁵

ולעומת הללו, שניהלו ביניהם דיון תיאורטי, חשוב ככל שיהיה, עפ"י יואב גלבר, גרמו המאורעות שבין היהודים והערבים במחצית השנייה של 1947 לתחזיות קודרות שהעבירו אנשי הש"י, אודות התכונה והפעילות של ערבי פלסטין כנגד היהודים, בעידוד ובגיבוי מלאים של מדינות ערב ושל חלק ניכר מן הממסד הבריטי, ומתוך: ידיעות מ"אדוארד" (מיכאל קומיי) ומ"גמבטה" (רוי אלסטון, עיתונאי בריטי פרו-ציוני ששימש סגן-עורך ה(PALESTINE POST) בסקירה "ידיעות טנא" מתאריך 19.8.1947:

נודע כי ההתנגשויות האחרונות בין ערבים ויהודים נגרמו על ידי סוכני הוועד הערבי העליון בקהיר, שמאחוריו עומדים מזרחנים בריטים. כוונת ההתנגשויות... היא להכשיר את הקרקע לקראת פרוץ מאורעות בהיקף ארצי בזמן או לאחר מושב האו"ם... הערבים מעוניינים להוכיח... שהאינדינטיים חנם התפרצות רגשות הערבים המקומיים, ולא חלק מהמרד הערבי ה"מאורגן".³⁶

ציטוט נוסף מביא גלבר מתוך התייעצות של בן-גוריון עם המזרחנים (ללא תאריך, אך עפ"י התוכן ניתן לשער שהדברים נאמרו לאחר צאת ועדת Unscop את הארץ אך בטרם הוגש הדו"ח שלה, דהיינו באוגוסט 1947), וכך אמר בן-גוריון באותה התייעצות:

אם בפעם זו יהיו מאורעות אלו שהובטחו מעל במות בינלאומיות - לא יהיו אלה מאורעות אשתקד אלא מלחמה יהודית-ערבית מלאה שכוונתה לחיסול הבית הלאומי על ידי כל ערביי הארץ והמדינות השכנות... וזה מחייב כוחות אחרים, תקציב אחר, אובייקטים אחרים והכנות למלחמה יהודית-ערבית.³⁷

כאן, אולי, המקום, להעיר, כי, אנגליה, אשר הכירה, זה לא מכבר, כפי שכבר צוין, בהכרח שבסיום המנדט שלה ועזיבתה את הארץ, עדיין המשיכה למלא תפקיד חשוב, לפעול ובמידה מסוימת גם להשפיע על המהלכים העיקריים בארץ-ישראל, לפחות עד סיום הפינוי הבריטי,

³⁵ ראה: יצחק אללן, "שעתה של הדו-לאומיות", "בעיות", שנה ג', כרך ה', חוברת א' - ב' (כ"ה - כ"ו), ינואר - פברואר 1947.
ובאותו הכרך עצמו, בנושאים הללו מצויים מאמרים רבים נוספים, משל: אלברט איתשטיין, זאב שטרן, אהרון קמינקא, רפאל בן-אהרון, כוכבא ועוד.
³⁶ ראה: ארכיון צה"ל, תיק 58, משלוח 900/52: "ידיעות טנא" מיום 19.8.1947. (להלן: א"צ).
³⁷ ראה: ארכיון בן-גוריון, תיק יומן, מכתבים ומברקים, 1946.
ראה גם: גלבר, עמ' 688, 784.

שנמשך עד חודשי מאי - יוני 1948, ולהתנהגותם ומעשיהם של הבריטים בארץ, בהעברת השליטה על שטחים, מוסדות, מבנים וישובים, במכירת ומסירת נשק לצדדים היריבים ובהתערבותם הישירה, ככל שנראה בעיניהם, הייתה, לא פעם, משמעות מכרעת על ההתפתחויות.

דוגמה לחשיבות תפקידה של אנגליה בהתרחשויות בארץ ניתן לראות בדבריו של דוד בן-גוריון בפני הוועד הפועל הציוני, ב - 26.8.1947:

גם אם אנגליה תישאר בארץ-ישראל, זו תהיה אנגליה אחרת. אנגליה איננה כאן כדי לעזר לנו... יהיה להם תפקיד, לא אומר להשתתף בהשמדת היישוב במשרין, (אולם) הם יכולים לסייע (לאויבים) על ידי זה שיתנו להם נשק, או שיתנו להם לקנות נשק. זה מעשה יום-יום.³⁸

עזרא דנין, איש השי"י, מסביר בספרו האוטוביוגרפי את חלקם של הבריטים, על רקע שאיפות הערבים למגר את היהודים:

המחשבה על הכחזת היהודים בבוה הזרוע הייתה חלום ערבי, שנמצאו בריטנים שפרטו אותו בדברי לחש והסתה. המלך פארוק חלם על החילופת של המוסלמים, עבדאללה חלם על דחיקת מכה מקדושתה של ירושלים הערבית והוא בראשה - אבל הם יצאו למלחמה ונשברו.³⁹

בארץ-ישראל נוצרו באותן שנים כמה וכמה צירי מתיחות, אשר אחזו בתושביה כצבת רב-זרועות, בה תזיר, חלק תופש בחוזקה וחלק מרפה וחוזר חלילה: ראשית היו בישוב עצמו חילוקי דעות מהותיים בין מגמות שונות, החל ב"ברית-שלום", שהנחת היסוד שלה חייבה הסכם יהודי-ערבי כתנאי הכרחי להגשמת הציונות, דרך הגישה הוויצמאנית, הזהירה והמתונה, שניסתה להשיג את התמיכה הערבית בבית הלאומי היהודי ע"י תמיכה במטרות הערבים מחוץ לגבולות ארץ-ישראל, עבור לגישה הציונית האקטיביסטית של תנועת העבודה, שחרתה על דגלה קיבוץ-גלויות, רוב יהודי ומדינה יהודית, ועד לגישה הונקיפה יותר של המפלגה הרביזיוניסטית, שגרסה "קיר ברזלי" בגישה כלפי הערבים.⁴⁰

³⁸ ראה: דוד בן-גוריון, פעמי מדינה - זיכרונות מן העיזבון: מרס - נובמבר 1947, מאיר אביזוהר (עורך), עם עובד, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, החברה להפצת משנתו של דוד בן-גוריון, תל-אביב, 1993, עמ. 340.

³⁹ ראה: עזרא דנין, ציוני בכל תנאי (כתיבה: יעקב שרת, עריכה: גרשון ריבלין), הוצאת קידום, ירושלים, 1987, חלק א', עמ' 229 - 230. (להלן: דנין).

⁴⁰ את הגישה הרביזיוניסטית מתמצתים מרדכי נאור ודן גלעדי, בהסתמכם על מאמרי זאב זיבוטינסקי, "אבי" הזרם הרביזיוניסטי: "זכותם הלאומית של היהודים - שהעולם הנאור הכיר בה - צודקת יותר מזו של הערבים; על הסכם

לכל אלה יש להוסיף עוד את הניגודים החברתיים החריפים, שאף העמיקו ככל שהתרבה מספר תושבי הארץ היהודים, כמו האיכרים הוותיקים והפועלים, העולים החדשים, במושבות ובערים, אנשי ה"ישוב הישן", חובשי בתי המדרש והישיבות בארבע הערים העתיקות של ירושלים, חברון, טבריה וצפת, למול בני העליות החדשות החילוניים, מארצות המערב.⁴¹

החברה היהודית שתוארה לעיל, בהיותה מטלטלת (ומדי פעם גם נטרפת) בין לבטיה הפנימיים השונים לבין העימותים שתוארו קודם לכן בין התנועות הלאומיות, נתקלה, מדי פעם, גם בבעיות יומיומיות של חיכוך מעשי מתמיד בין יהודים וערבים, החיים אלו בצד אלו ולא תמיד מצליחים לפתור את הבעיות הנוצרות ביניהם בדרכי שלום, בנועם הליכות ובמתק שפתיים.

למן ראשית המאה ידועים לנו מספר תאריכים כלליים, שהמפורסמים בהם הם שנות 1920 – 1921, 1929, 1936 – 1939, שנודעים בתולדות הישוב כשנות פרעות ומאורעות, שנשאו אופי כלל-ארצי ואכן חרגו, בדרך כלל, ממסגרת של ישוב אחד, וזאת, כאשר במשך רוב השנים האחרות העידו ערבים ויהודים, הן בעל-פה והן בכתב, כי במקומות רבים, יחסית, שררו יחסי שכנות יפים בין יהודים וערבים, עד עצם ימי מלחמת 1948. ועם זאת, ידועים גם מקרים של אלימות ותוקפנות קשה בין ערבים ויהודים, ביוזמות שונות ומתחלפות, לפרקים. הנה, למשל, כתב שמעון רובינשטיין, חוקר ארץ-ישראל, על מקרה שקרה במושבה עתלית, בימים שבטרם מלחמת העולם הראשונה:

עד כמה חלשה הייתה מושבה קטנה זו אפשר ללמוד, בין היתר, מאירוע טראומטי שהיא ידעה עוד לפני המלחמה, כאשר אחת מנשות האיכרים הייתה קרבן לאונס קבוצתי אכזרי מצד חבורה של ערבים, אשר ניצלו את העובדה שהבעל נעדר מביתו לצורך עסקיו והם התעללו באשה במשך לילה שלם עד שיצאה מדעתה. פרנסיה של זיכרון-יעקב, שעזלית הייתה, למעשה, בת חסותם, חששו,

מרצון בינינו לבין ערביי ארץ-ישראל אי אפשר לחלוט, לא עתה וגם לא בעתיד הנראה באופק; ההזיה שהנה הם ייתנו הסכמתם ברצון להגשמתה של הציונות תמורת היתרונות התרבותיים והכלכליים שביכולתנו להעניק להם, מקורה באיזה רגש של זלזול כלפי העם הערבי. נראה שלדעתם של 'חובבי הערבים' האלה אין העם הערבי אלא אספסוף רדף בצע, המוכן למכור את הפטוריוטיזם שלו בעד רשת מסילות ברזל מפותחת. השנה כזאת מחוסרת יסוד היא. ערבים בודדים אפשר ודאי לשחד, אבל אין פירושו של דבר שכל ערביי ארץ-ישראל מוכנים למכור אותה קטאות פטוריוטיות הקיימת בכל עם. כל עם ולדלים נלחם במתיישבים כל עוד קיים זיק תקווה להיפטר מסכנת ההתיישבות הזרה. כך נוהגים וכך גם ינהגו ערביי ארץ-ישראל, כל עוד מקנן בלבם ניצוץ של תקווה, כי יעלה בידם למנוע את הפיכתה של "פלשתינה" לארץ-ישראל.

מסקנה מעשית מרעיונותיו אלו הייתה הצורך ליצר "לגיון יהודי" (צבא) שיגן על ההתיישבות היהודית ויהיה "יקיר הברזל" (כשם שני מאמרים נודעים שלו בשנות העשרים), אלו ינופצו ניסיונות ההתנגדות-בכוח של הערבים.⁴²

ראה: מרדכי נאור דן גלזלי, ארץ-ישראל במאה העשרים, מיישוב למדינה, 1900 – 1950, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 1990, ע"ע 192 – 193.

⁴¹ על ראשית המפגש של התנועה הציונית הארץ-ישראלית עם הגמישות השונות כלפי ערביי ארץ-ישראל והתנועה הלאומית הפלשטינית של דמדומי האימפריה העות'מאנית ותקופת מלחמת העולם הראשונה ראה: ישראל קולת, "התנועה הציונית והערבים", בתוך: מנחם שטרן (עורך), הציונות והשאלה הערבית, מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1979, ע"ע 9 – 35.

כנראה, מההשלכות החמורות ביחסים עם הכפרים הערביים השכנים ויעצו לאיכרי עתלית להימנע מתגובות קשות ולעבור, למעשה, לסדר היס, כפי שאכן היה.⁴²

ציר נוסף של מתיחות, והוא איננו הזוטר שבהם, המנדט הבריטי על ארץ-ישראל, על יתרונותיו וחסרונותיו השונים. משולש היחסים הזה, בין הממשלה הבריטית, היהודים והערבים בארץ-ישראל, היוות, דרך קבע, מקור חיכוכים בלתי פוסק ומוקד מתמיד לסכסוכי הדדיים בין כל המעורבים בהתרחשויות שבארץ-ישראל. בהקשר עם הצרת צעזיה של ההגירה היהודית לארץ-ישראל בידי הבריטים, כותב ב - 1936 אלכסנדר א. קוהנסקי, פעיל בולט בקהילה היהודית של ניו-יורק, לשעבר נשיא מוסד "אבוקה" הניו-יורקי, כי, אף גדולי מצדדי הבריטים גילו באחרונה נטייה גוברת לשקול כריזת ברית עם הערבים, כנגדם. כותב קוהנסקי:

עדיין נותרת השאלה: מי יעזור לנו בחיזוק ה"יישוב" בהגירה מוגדלת. אפילו אלה המתהדרים באוריינטציה פרו-בריטית נהיו בשנים האחרונות סקפטיים באשר לתוצאות, ופנו לעבר בדיקה רצינית יותר של האפשרות לכרות עם הערבים ברית כנגד הבריטים.⁴³

ובהמשך, באותו העמוד, כדי ללמדנו עד כמה סבוך הוא המצב:

⁴² ראה: שמעון רובינשטיין, הנוסח המלא של החצרות שכתב שמעון רובינשטיין לכרך ב' של הספר: מרדכי בן הלל הכהן, מלחמת העמים (יומן) תרע"ד: 1914 - 1918, המהדורה השנייה, בהוצאת "יד יצחק בן-צבי", ירושלים, תשמ"ח ירושלים, 1985 (1987), עמ. 154 (הערה זו מתייחסת לעמ. 682 בספר "מלחמת העמים").

⁴³ ראה: Alexander s. Kohanski, "Summary: The Problem and it's Solution", in: Enzo Sereni and R.E.Ashery (ed.), Jews and Arabs in Palestine, Hechalutz Press, New York, 1936, p. 310.

מאידך ניסא, אלו המציגים אורינטציה "ערבית", מגלים, כי מנהיגי הערבים (בפולטיקה ובמזרח הקרוב), יותר מדי תאבי כוח ואוהבי עצמם מכדי לחיות שותפים בעלי רצון טוב עם היהודים.⁴⁴

בנושא זה, מעניין לציין, כי אניטה שפירא, בבואה לנתח את יחס אנשי הלח"י כלפי הערבים במחצית השנייה של שנות ה-40 מגלה קירבה מסוימת, זמנית ומוזנתית אמנם, בין אנשי הלח"י והערבים, כנגד הבריטים:

הערבים בשנות ה-40 תפסו מקום משני במחשבת חברי לח"י. בראשית העשור הם ביטלו מניה וביה את כוחם וגרסו שהיהודים לא יתקשו לזכא את התנגדותם. במחצית השנייה של שנות ה-40, כאשר לח"י אימצו אידיאולוגיה אנטי-אימפריאליסטית, הם טענו שלא קיים נגוד של אמת בין ערבי ארץ-ישראל ויהודיה, וכל ההתנגשויות היו פרי הסוגה בריטית. כשיוזכחו הערבים לדעת שכוחם של היהודים לא מכוון כנגדם, אלא כנגד השלטון האימפריאליסטי המדכא, אזי יחזלו מגילויי איבה... אולם נשארה בה כל הזמן אמביוולנטיות כלפי הערבים: ההנחה הסמויה הייתה, שהערבים אינם אויב של ממש, משום שאין הם אומה, ועל כן אין לראות בהם גורם בקביעת גורלה של הארץ. מצד שני, היה להם גם מובן מאליו, שאם הערבים יגלו התנגדות, הם יזכאו אותם ללא היסוס, וביד קשה.⁴⁵

על כל פנים, כאשר בתום מלחמת העולם הראשונה, האזור כולו בפרץ של לאומיות, אשר מצא את ביטויו הן בהקמתן של מדינות אזור "הסהר הפורה" והן בהקמת מדינות נוספות, בניצוחן של מעצמות אירופה ועל רקע פירוקן הסופי של האימפריות העות'מאנית וההבסבורגית, החל להסתמן כי סופה של הלאומיות הפלסטינית עשוי, במוקדם או במאוחר, לצאת מן הכוח אל הפועל ולהגשים את עצמה לכלל מדינת לאום, כמו האחרות קודמותיה: סוריה, ירדן, ישראל, עיראק, לבנון וכל השאר.

על הקונפליקט היהודי-ערבי כותב מרדכי ניטן:

ניתן לקבוע... על סמך ניסיון של דורות, הסכסוך היהודי-ערבי בארץ נובע לא מהבנה לקויה, אי רצון או מדיניות כושלת, אלא בגלל התמודדות לאומית בלתי נמנעת בשטח צר מדי לספק את שני הצדדים. העימות הזה נתפס ככורח היסטורי שאין בידי הגניוס הפוליטי לפעור אותו... הסכסוך היהודי-ערבי בארץ נובע מעימות של אמונות מוצקות של כל עם לגבי זכותו וצורכו לשלוט ולקבוע סדרי חיים בשטח זעום זה. לכל עם מסכת אידיאולוגיה מגובשת היונקת מגורמים תרבותיים, זיכרונות

⁴⁴ שם

⁴⁵ כסימוכין לדבריה מביאה שפירא תזכיר מאת ישקה לבשטיין, מיום 5.5.1944, המצוי בארכיון הקיבוץ המאוחד, כוח המגן, תיק פורשים כללי, 1941 - 1946. ראה: אניטה שפירא, קרב היונה, עם עובד, תל-אביב, 1992, עמ' 468. ראה גם: הערה מס' 190, בעמ' 552.

היסטוריים, אמונות דתיות ושאיות לאומיות: ובשל כך, ההגדרה הסובייקטיבית הזאת של הסכסוך שהארץ תהיה או לישראל או לערבים ושמה יהיה ארץ-ישראל או פלסטין - מתחברת עם המצב האובייקטיבי... נוסף לכל זה, מעניין לציין בתקשר עם זה את התנגדות שני העמים לעיסוק בפוליטיקה באופן זה או אחר. היהודים, בלבדשם הציוני המודרני, תמיד קיוו והניחו שלא אלימות יהיה ניתן לקבל את הארץ למען הבית הלאומי היהודי. ידועה דעתו של הרצל הסופר, שחשב בתמימות ליבו שמאבק לחירות מדינית לא יחייב בניית כוח צבאי במידה משמעותית. לכל אורך ההיסטוריה הציונית במאה ה-20 ניסו היהודים לשכנע את עצמם ואת האחרים שהציונות לא תיבנה על חשבון הערבים ועימות יימנע באופן זה. העם היהודי נרתע מן השימוש באמצעי לחימה כלשהם, משום שלא הכיר בעובדה שסכסוך עם הערבים בלתי נמנע. הכרה מעין זו הייתה מביאה את התנועה הציונית לחשיבה עמוקה יותר למציאות פתרון לסכסוך. כמה ימים לפני פרוץ מלחמת תשי"ח עדיין קיווה חלק של המנהיגות הציונית שהערבים ישלימו עם הקמת מדינת ישראל.

מאז ומתמיד מגלים הערבים חשדנות בריאה (כך בטקסט, במקור) כלפי כוח פוליטי. ההיסטוריה שלהם מצביעה על שלטונות ושליטים, שאינם משתפים בתהליכים פוליטיים ובקבלת החלטות את הציבור הרחב; אין במזרח כל חתירה לאמץ רעיונות דמוקרטיים וליישם בחיים הציבוריים. לכן פוליטיקה נראית רחוקה מרוב חלקי החברה הערבית ונתפסת כעיסוק שפל, שכדאי להיזהר מן העוסקים בו. ברור שמושגים כמו פשרה, ויתור, או מו"מ אינם מוצאים קרקע פורייה לא בתודעה הפוליטית ולא בעיסוק הפוליטי בעולם הערבי. משך כל שנות המאבק בין הציונות והמחנה הערבי הארץ, סירבו הערבים לשקול כל הסכם שהיה פותח את האפשרות לויתור, ולו הקל ביותר, ליהודים. המישור הפוליטי היה הסוּם הרמטית בפני כל ניסיון להגביר את הסכסוך משדה הקרב לשלחן הדיונים.⁴⁶

על דברי מרדכי ניסן יש להעיר כי:

א. לא מדויק ואף לא נכון יהיה לטעון כי "העם היהודי נרתע מן השימוש באמצעי לחימה כלשהם", שכן, מאז ראשית המאה רצופים תולדות ארץ-ישראל, על אוכלוסיה השונים, במאבקי-כוח אלימים בין המתיישבים הציוניים לבין הערבים המקומיים, הרואים את הישות הציונית גדלה מפעם לפעם, לעיתים אל מול עיניהם בלבד, ולעיתים על חשבון מרחב המחיה שלהם עצמם, עד כדי מלחמות עקובות מדם בין ארגונים, שהבולטים שבהם היו קבוצות כ"ב-גיורא", "השומר", ה"הגנה", "אצ"ל", ו"לח"י", אשר דאגו, בזמנים שונים ומטעמים של גופים שונים, לתת גיבוי כוחני למדי לפעולות ההתיישבות היהודית בחלקי הארץ השונים.

⁴⁶ ראה: מרדכי ניסן, המדינה היהודית והבעיה הערבית, ראובן מס, ירושלים, 1987, ע"ע 56-57. בעניין הדון מביא מרדכי ניסן ציטוט מספרו של:

T.E. Lawrence, Seven Pillars of Wisdom, Garden city, N.Y. Pub. 1938, p.38:

"לא היו להם מעולם יחצאי - טונים בזוית הראיה שלהם... מחשבותיהם היו על פי רוב אך ורק קיצוניות... הם מעולם לא התפשרו."

ב. ככל שתיראה נכונה האמירה ש"אין במזרח התיכון כל חתירה לאמץ רעיונות דמוקרטיים וליישם בחיים הציבוריים", הרי באותה מידה נכונים הדברים גם בארצות רבות אחרות, הנחשבות מערביות לכל דבר, ועל כל פנים רחוקות מאוד מן המזרח התיכון, והדברים נכונים עוד יותר בתקופה המדוברת, במחצית הראשונה של המאה ה-20.

ג. גם הקביעה ש"ברור שמושגים כמו פשרה, ויתור, או מו"מ אינם מוצאים קרקע פורייה לא בנדעה הפוליטית ולא בעיסוק הפוליטי בעולם הערבי" אינה, בהכרח, בלעדית וייחודית לעולם הערבי וגם לכן אין צורך להרחיק לכת עד כדי למצוא הוכחות.

ואף על פי כן, חשוב, לטעמנו, להביא מדבריו של ניטן, כדי להראות ולהמחיש השקפות וגישות שונות הקיימות בנושא.

כפי שנקודות המוצא של שתי התנועות הלאומיות היו שונות, כך היה גם מצבן הפיזי שונה זו מזו בתכלית.

על הקהילה היהודית בארץ-ישראל לפני הקמת המדינה כתב הסוציולוג יונתן שפירא בספרו "חברה בשבי הפוליטיקאים":

השלטון על הארץ ניתן לבריטניה על ידי חבר הלאומים, כאשר המטרה לשמה ניתנה לה השליטה הייתה הקמת בית לאומי לעם היהודי. המנדט של חבר הלאומים נתן לקהילה היהודית בארץ-ישראל מידה של אוטונומיה שלא ניתנה לתושבים במושבות בריטיות אחרות, וגם לא לתושבי הערבים של הארץ. חבר הלאומים העניק להסתדרות הציונית ולאחר מכן לסוכנות היהודית מעמד בינלאומי, בכך שהכיר בהן כמיצגיה של הקהילה היהודית בארץ והיהדות העולמית, וכשותפים להקמת הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל.⁴⁷

הישוב היהודי בארץ-ישראל הכין עצמו למאבק שהיה צפוי מזה שני דורות, מכל בחינה אפשרית כמעט - צבאית, מנטאלית וארגונית. לא בכדי מתארים ההיסטוריונים את מהלכי הסוכנות היהודית דרכי פעולתה לאורך שנות קיומה, ובמיוחד בשלהי תקופת המנדט הבריטי כ"מדינה בדרך".

הנהלת הסוכנות בהנהגת דוד בן-גוריון, עם רוב מאסיבי של מפלגתו ומחנהו בכל המוסדות, קיימה את מחלקותיה השונות במתכונת של מיניסטוריונים מזה זמן, והכינה מבעוד מועד את המנגנונים הנחוצים להפעלת התחומים השונים שהופקדו בידיהם, ממרום פסגת הפירמידה הניהולית של ראשי מחלקות, אשר נבחרו לייצג את מפלגותיהם בהנהלת הסוכנות ועד אחרוני

⁴⁷ ראה: יונתן שפירא, חברה בשבי הפוליטיקאים, ספרית פועלים, תל-אביב, 1996, עמ' 11.

הפקידים במערכות השלטון המנדטוריות, הארציות והמוניציפאליות ועד אחרוני הייחילים האלמוניים, יונר או פחות, במערכות ההירארכיות הסמי-צבאיות של ה"הגנה", ה"פלמ"ח", ושאר המחותרות שפעלו בארץ, ערב ההחלטה באו"ם בנובמבר 1947. לא ייפלא אפוא, שלמחרת ההחלטה באו"ם, עם פתיחת פעולות האיבה, נודע מיד יתרון משמעותי לכוחות הישוב היהודי ברוב מוקדי העימות, הן בערים המעורבות והן באזורים הכפריים. עם זאת, כותב יואב גלבר על מצב ההכנה של הישוב למלחמה ערב החלטת ה"חלוקה" של האו"ם ולאחריה:

צפייה להתנגשות יהודית-ערבית בארץ-ישראל ליותר את היישוב למן סיומו של המרד הערבי ופרוץ מלחמת העולם השנייה... לאחר מכן נראה היה שהוא יתחולל בעקבות הכרעה מדינית על גורלה של הארץ. צמרת ה"הגנה" ראתה וסרית אפשרי אחד בלבד של התנגשות זו: חזרה, אמנם מוגברת, על המרד הערבי של השנים 1936 – 1939. אף שאיש כמעט לא הטיל ספק בודאותו של העימות, החלה מלחמת העצמאות, בעקבות החלטת ה"חלוקה" של עצרת האו"ם ב- 29 בנובמבר 1947, במידה רבה בנסיבות של הפתעה מבחינתו של הישוב: בעיתוי, באופי הלחימה, בשיטות הפעולה של הצד הערבי ובקצב המהיר של ההידדרות. היישוב כמעט לא הספיק להתכונן למלחמה, אלא התארגן במהלכה ושיולם על כך מחיר יקר.⁴⁸

איך נראו פני הדברים באותה העת בצד הפלסטינים?
בראשית הפרק הראשון בספרו "ההחמצות הגדולות" כותב רפי סיטון, איש שירות הביטחון משך מרבית ימיו הבוגרים, במודיעין, ב"מוסד" ובשב"כ:

מראשית הסכסוך בארץ-ישראל בין הפלסטינים ליהודים, ואח"כ בין הפלסטינים ליהודים, ואח"כ בין הפלסטינים ליהודים, הם פסלו כל מרשם שכלל נוכחות יהודית בארץ-ישראל... התנגדותם העיקשית של הפלסטינים... התבטאה בדרכים שונות, חלקן אלימות ביותר.⁴⁹

⁴⁸ ראה: יואב גלבר, "המודיעין והערכותו ערב מלחמת העצמאות", עינים בתקומת ישראל – מאסף למענות הציונות היישוב ומדינת ישראל, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1991, עמ' 61. רוב רובו של המאמר שהוזכר בזה מופיע, ככתבו וכלשונו, בסוף החלק השני של ספרו של המחבר אודות תולדות המודיעין בישוב. ראה: גלבר, חלק ב', ע"ע 687 – 715.
⁴⁹ ראה: רפי סיטון, החמצות הגדולות – הזמנות מדיניות ויזמות לשלום שישראל החמיצה, ספרית מעריב, תל-אביב, 1994, עמ' 12. ראה: רפי סיטון, החמצות הגדולות – הזמנות מדיניות ויזמות לשלום שישראל החמיצה, ספרית מעריב, תל-אביב, 1994, עמ' 12.

ואכן, התנגדות הערבים כלפי היהודים הייתה נחרצת ביותר וגברה והלכה ככל שהגבירו היהודים את אחיזתם בחלקי הארץ השונים. כותב זאב צחור:

הערבים היו, כמובן, האויב הנחרץ ביותר להצעת החלוקה. את החלטת האו"ם על החלוקה הם דחו על הסף. לא היה בהם ולו גורם אחד בעל חשיבות, שהיה מוכן לפשרה, שיש בה מרכיב כלשהו של ריבונות יהודית. נחרצותם התבטאה באולטימטום ברור: אם היהודים ינסו לממש את ההחלטה להקמת מדינה, מיד לאחר הכרזת העצמאות הם יפלו למדינה ויבטלו בכוח את הניסיון הזה. לנוכח ההצלחות הצבאיות של כנופיות הערבים הבלתי-סדירות, נראה שדי יהיה לאיים בפלשת כוחות צבא סדירים, מצויים בתותחים, בטנקים ובמטוסים. וכי איזה סיכוי יש ליישוב, המתקשה להשיב מלחמה נגד כנופיות מקומיות, לעמוד נגד חמש מדינות ערב הנתמכות בידי האימפריה הבריטית!⁵⁰

כדוגמה להקשחת גישתם של הערבים מביא יוסף נבו את הטיעון שהעלו, בין היתר, ראשי הוועד הערבי העליון, "לפי הם היו מוכנים להעניק זכויות אזרח (ולא זכויות פוליטיות) רק לאותם יהודים שהגיעו ארצה עד 1919".⁵¹

אלא שבניגוד ליהודים, אשר פעלו במידה רבה של הרמוניה בין חלקי הישוב השונים, חרף המחלוקות הפוליטיות, היו תושבי הארץ הערבים מפולגים ומפוצלים ביניהם ובלתי מאורגנים לחלוטין, בכל נוגע למישור הארצי, לקשר ולתיאום ביניהם, מושפעים כמעט בכל פעולותיהם מן המבנה החמולתי המקומי, שיצר אילוצים "בלתי רציונאליים" ו"בלתי דמוקרטיים" בכל תחומי חייהם.

דוגמה אופיינית להתנהגות הקיצונית של ההנהגה הפלסטינית מביא מירון בבנישתי, בתארו את נסיבות הימלטו של ה"מופתי" – חאגי אמין אל-חוסייני מפני הבריטים, פטרוניו, בתחילה אל הר הבית ולאחר שלושה חודשים – לבירות:

המרד הערבי נכשל, והשפעותיו הקטסטרופאליות של הכישלון הזה הותירו את הקהילה הפלסטינית חסרת אונים כאשר הגיעה שעת המבחן האמיתית: מלחמת 1948.⁵²

⁵⁰ ראה: זאב צחור, החזון והחשבוני – בן-גוריון בן אדיאולוגיה לפוליטיקה, ספרית מעלים – ידיעות אחרונות, 1994, עמ' 185 – 186.
⁵¹ ראה: יוסף נבו, "יחס ערבי ארץ-ישראל ליישוב היהודי ולהנהגה הציונית", בתוך: מנחם שטרן (עורך), הצעת והשאלה הערבית, מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשל"ט, עמ' 171.
⁵² ראה: מירון בבנישתי, מקום של אש, דביר, תל-אביב, 1996.

בספרו של אשר ססר "בין ירדן לפלסטין – ביוגרפיה פוליטית של וצפי אל-תל", אחד מן הבכירים שבין המנהיגים הערבים ולימים ראש ממשלת ירדן, שנרצח בעת מילוי תפקידו, ואשר היה שותף פעיל גם במערכה עצמה:

ש"הערכת המצב מצד האחראים הייתה כה גרועה עד כי הפכה לכלי הטעיה ולא כלי לקרב... האשים את ההנהגה הערבית שעסקה במאבקי כוח פנימיים במקום להתכונן למערכה ולעקוב אחר הכנות היהודים". וכן: הארגונים והמוסדות הפוליטיים של ערבי ארץ-ישראל (כך במקור, אצל ססר), חסרו אומץ לב מוסרי; הם העדיפו להחריש במקום להבהיר לתושבי ארץ-ישראל (הערבים) את המצב לאשורו, וכך נזנו לערבי פלסטין ולא לה שמוחצה לה לחיות בשלילות... הערבים לא מיקדו את מאמציהם במוקדי המאבק העיקריים. בעוד האויב מתכונן למערכה צבאית עסקו הערבים (לרבות אל-תל עצמו, במסגרת עבודתו ב"משרד הערבי") במתקפת הסברה, בפולמוס ובמתן הצהרות גפני עיתונאים על זכותם ההיסטורית על ארץ-ישראל [כך במקור].⁵³

המזוהר הוא ב"משרד הערבי" בירושלים, עליו כתב אשר ססר:

זה היה אחד מבין 'המשרדים הערביים', שעסקו בענייני הסברה, שהוקמו על פי המלצת מוסא אל-עלמי בוועידת המכינה של הליגה הערבית, שנערכה באלכסנדריה בספטמבר-אוקטובר 1944, שם ייצג אל-עלמי את ערביי ארץ-ישראל. בוועידת היסוד של הליגה הערבית במרץ 1945 אושרה החלטה להקים את 'המשרדים הערבים' בירושלים, בלונדון ובווינגטון. מטרתם הייתה להשמיע על זעת הקהל בבריטניה ובארצות-הברית שתתמוך בעניין הערבי, ובעיקר בשאלת ארץ-ישראל.⁵⁴

כן ציין אל-תל:

התעלמות מדיעות: למרות שלערבים היו ידיעות על כושרם הצבאי הלקוי לעומת זה של היהודים, לא עשו בדיעה זו שימוש. לערבים היה ידוע שהיהודים רכשו ניסיון צבאי בתקופת המנדט, הם נחוישים בדעתם להילחם. ברם, המנהיגות הערבית בתוך ארץ-ישראל [כך במקור] ומחוצה לה התעלמה מכך.

וכן: "הסיפורים המוגזמים על הגבורה התהילה ומות גיבורים מנעו מן הערבים ללמוד מן הטעויות והפגמים."⁵⁵

⁵³ ראה: אשר ססר, בין ירדן לפלסטין - ביוגרפיה פוליטית של וצפי אל-תל, קו אדום - הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1983, עמ' 23 - 24.
⁵⁴ שם, עמ' 19.
⁵⁵ שם, עמ' 24.